

Izvorni znanstveni rad

UDK: 821.163.42.02Ilirizam:821.111.02Romantizam 929Vraz, S.:930.85(=16)"18"

<https://doi.org/10.17234/9789533792958.13>

Andraž Jež

Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani

andraz.jez@ff.uni-lj.si

STANKO VRAZ I ROMANTIČARSKI KULTURNI SVECI

Sažetak

Stavljajući književni opus Stanka Vraza u kontekst slavenskog i europskog romantizma, u članku se raspravlja koliko je on pogodan kao hrvatski kulturni svetac. „Kulturna svetost“ posebna je vrsta građanske kulturne kanonizacije na nacionalnoj razini, koja se u perifernoj srednjoj i istočnoj Europi nakon 1848. materijalizirala kao posthumno divljenje lirskim pjesnicima često iz prve polovine 19. stoljeća. Zašto se dakle u hrvatskom nacionalnom pokretu nije razvilo takvo jedinstveno dugotrajno slavljenje Vraza ili nekog drugog pojedinačnog ilirskog pjesnika kao što se u slovenskom razvilo do Prešerna, u češkom do Máche, a poljskom do Mickiewicza? U članku se hrvatski periferni romantizam stavlja u opreku s ranijim romantizmom engleskog centra te se zaključuje kako nijedan nije mogao iznjedruti romantičarskog pisca koji bi nakon smrti postao kulturni svetac. Pokazuje se specifična uloga koju je Vraz imao u ranoj hrvatskoj javnoj sferi u kojoj, u odnosu prema većini drugih slavenskih političkih pokreta, romantičarski ilirizam posti-

že vidljive uspjehe čak i prije 1848. godine. Izuzetan uspjeh iliraca čak i prije 1848. može se zahvaliti kolektivnom poduhvatu koji nijednog aktera – pa ni često lirskog Vraza – nije ekskomunicirao, što bi se kasnije moglo prevesti u njegovu dalekovidnost.

Ključne riječi: ilirski pokret, romantizam, panslavizam, Stanko Vraz, Karel Hynek Mácha, France Prešeren

Uvod: Ilirski pokret i nepostojanje kulturnih svetaca

Hrvatski nacionalizam nije iznjedrio vlastitoga neprijepornog, nedvosmisleno prepoznatljivog nacionalnog pjesnika ni bilo kojega drugog jedinstvenog kulturnog sveca, barem ne na način kao što je, primjerice, mađarski romantičarski nacionalizam čvrsto povezan s imenom Sándora Petőfija (1823. – 1849.), slovenski s imenom Franceca Prešerna (1800. – 1849.), a crnogorski s likom Petra Petrovića Njegoša (1813. – 1851.).¹ Umjesto toga hrvatski nacionalizam slavi Ivana Gundulića (1589. – 1638.) te neke druge važne ličnosti prethodnih razdoblja napose dalmatinske povijesti (Protrka Štimec 2016), praktički u kombinaciji s ilirskim suvremenikima kao što su Petar Preradović (1818. – 1872.), Stanko Vraz (1810. – 1851.) te, prije svega, Ivan Mažuranić (1814. – 1890.) (Protrka Štimec 2008: 128–136). Međutim, iako predstavlja čvorište hrvatskog nacionalizma, ilirski pokret nije dugoročno iznjedrio vlastitoga nacionalnog pjesnika. Čini se da su trenutačno imena pjesnika Vraza, Preradovića ili Mažuranića podjednako pamćena i slavljena. Štoviše, nema puno razlike između slavljenja ovih ilirskih pjesnika i onih pojedinaca koji obilježavaju širi ilirski kulturni i politički kontekst, osobnosti poput jezikoslovca i organizatora Ljudevita Gaja (1809. – 1872.), grofa Janka Draškovića (1770. – 1856.), bana Josipa Jelačića (1801. – 1859.) te skladatelja Vatroslava Lisinskog

1 Ovaj je rad izmijenjena inačica autorovog članka „Stanko Vraz and the Missing Saints of the Illyrian Movement“ („Stanko Vraz i sveci kojih nema u ilirskom pokretu“), koji je objavljen na str. 122–150 knjige *Great Immortality: Studies on European Cultural Sainthood (Velika besmrtnost: studije o europskom kulturnom svetaštvu)* urednika Marijana Dovića i Jóna Karla Helgasona iz 2019. godine. Zahvaljujemo izdavaču Brillu na dopuštenju da ponovno bude objavljen.

(1819. – 1854.). Po svima njima nazvane su najvažnije nacionalne institucije i ulice, a njihovih kipova i spomenika ima po cijeloj Hrvatskoj. Zašto je ilirski slučaj specifičan u srednjoj Europi? Bi li se moglo pretpostaviti da hrvatske zemlje nisu iznjedrile romantičarskog pjesnika koji bi svojim darom bio ravan Petőfiju ili Prešernu? To bi u svakom slučaju bilo nemoguće – pa čak i prije druge polovine 19. stoljeća, književni genij i njegova uloga za naciju bili su značajna tema i u procesima izgradnje hrvatske nacije. Treba li onda ovaj razlog pripisati osebjunostima daljnje izgradnje hrvatske nacije? U ovom ću članku pokušati odgovoriti na ova ključna pitanja. Vjerujem da hrvatski slučaj podjednako duguje konkretnoj političkoj i socijalnoj ulozi ilirskog pokreta unutar Austrijskog Carstva kao i konkretnoj ulozi književnika unutar tog pokreta. Jednostavno rečeno, svi ilirski literati pomogli su uspostaviti javnu sferu (i to plodno, dodajmo), relativno skladnu s austrijskom monarhijskom vlašću. Zbog njihovoga kolektivnog povijesnog djelovanja i barem tijekom trideset godina relativno mirnih odnosa s vlastima, u njihovoj recepciji nema sukobima bremenitog, dvo-smislenog puta kojim su išli mnogi budući nacionalni pjesnici – puta jedinstvene bijede i isključenosti za života te posthumnoga priznanja njihove neslućene veličine. Naposljetku, kako je sve to povezano? Mislim da to jedino mogu objasniti brojnim koracima koji će, nadam se, čitateljicama i čitateljima otkriti smislenu književno-povijesnu sliku.

Da bih to primjereno učinio, na početku ću razjasniti kontekst bez kojega se sâm ilirski pokret ne bi mogao ni zamisliti, naime, sociopolitički okvir europskog romantizma i ilirsku ulogu u njemu. Taj će nam okvir pomoći shvatiti konkretnu ulogu individualističkog književnika kako je on shvaćen u različitim romantizmima. Nakon toga vratit ću se ilirskoj situaciji i raspravljati o tome kako u njoj nema radikalnijeg romantičarskog individualizma koji bi se mogao usporediti s engleskom i drugim romantičarskim situacijama u srednjoj Europi. Ilirski pjesnik Stanko Vraz – kojega se može usporediti s nekolicinom srednjoeuropskih nacionalnih pjesnika po godinama rođenja i smrti, kao i po njegovu iznimnom lirskom sentimentu – poslužit će nam kao pojedinačan primjer u ovoj raspravi.

Opisujući kontekst ilirskog pisanja, Salko Nazečić ističe da su „društven[i] odnos[i] u kojima su se javili i radili ti mladi ljudi“ bili, osim njihovih pojedinačnih talenata i odgoja, najvažniji motiv za ne-

postojanje „nek[ih] od bitnijih karakteristika evropskog romantizma“ (Nazečić 1961: 32). Među ostalim navodi: „osjećanje samoće i osamljenosti pjesnika, njegov sukob sa društvom i sredinom koja ga ne shvata“ kao i „osjećanj[e] svjetskog bola i sveobuhvatajuće tuge i pesimizma“ (*ibid.*) – dakle, većinom je riječ o lirskim, podosta individualističkim sentimentima. Dalje objašnjava kako u drugim dijelovima Europe

stvarnost buržoaskog društva [...] već je bila sahranila snove o jednom srećnom poretku u kojemu će svakome cvasti ruže. Tako je ‘bolest stoljeća’, u stvari bila tuga za neispunjenim željama, željama koje se u postojećim društvenim uslovima nisu mogle ostvariti. Romantičarski pjesnici, i to je možda jedna od najbitnijih karakteristika romantizma, bili su vječno žedni i željni sreće. [...] Prilike u Hrvatskoj, međutim, i borba koju su povelili mladi ilirci sa Gajem na čelu otvarale su [...] one lijepe perspektive mladim građanskim intelektualcima, pa i trgovcima i zanatlijama, koje su se na Zapadu [već] pokazale kao iluzije. Za mladog intelektualca toga vremena u Hrvatskoj vezati svoju sudbinu za narod [...] značilo je boriti se za ostvarenje i svoje lične sreće i svoje ljepše budućnosti. I kad je zapadnoevropski razočarani mladi čovjek htio da umre, jer od života nije imao šta da čeka, naši pjesnici su htjeli da žive. Voljeli su život. [...] Hrvatska romantičarska poezija, u cjelini uzeta, nije nikad došla do shvatanja života kao apsurdna i bezizlaznosti, i to je opet jedna od osobenosti hrvatskog romantizma. (*ibid.*: 32–33)

Da to izrazim uporabom teorijskih pojmova (kako se to, među ostalim, rabi u teoriji svjetskih sistema te još nekim kritičkim materijalističkim metodologijama), Nazečićevo razlikovanje zapadnog romantizma i romantizma hrvatskih zemalja može se sažeti (zapravo, geopolitički proširiti) kao dinamika centara (ili jezgri) i periferija. Kao što je često slučaj, ove su dinamike kompleksnije nego što se čine na prvi pogled. Nije dovoljno reći da je kapitalizam na početku doba romantizma bio razvijeniji u nekim zemljama nego u drugima; naime, ne samo kapitalizam nego je i sam romantizam bio fenomen koji je nejednakom brzinom putovao iz prestižnoga kapitalističkog centra u – u to doba još uvijek feudalne – europske periferije.

Dopustite mi da Nazečićev pojam europskog romantizma odmah postavim uz pitanje kulturnih svetaca. Njegov pojam „zapadnoevropskih“ pjesnika najbolje bi se mogao primijeniti na engleske romantičarske genije poput Blakea, Byrona ili Shelleyja. S druge strane, lako je pronaći neke od prethodno spomenutih, u biti lirskih, karakteristika (individualizam, razočaranje itd.) u djelima niza srednjo- i istočnoevropskih nacionalnih pjesnika poput Máche, Prešerna, Puškina ili Mickiewicza. Iz te površne karakterizacije lako bismo mogli pretpostaviti kako nema velike razlike između engleskog romantizma i onoga Čeha, Slovenaca, Rusa ili Poljaka. To bi naravno značilo da je Nazečićevo odvajanje „zapadnog“ od drugih romantizama u biti jalovo, što se odmah može pobiti primjenom socio-povijesnih čimbenika. Za početak: iako engleski romantičarski geniji imaju mnogo toga zajedničkog s brojnim srednjo- i istočnoevropskim nacionalnim pjesnicima, valja primijetiti kako nijedan od prethodno spomenutih engleskih pjesnika tijekom 19. stoljeća nije postao neprijeporan nacionalni pjesnik (i k tome kulturni svetac) Engleske ili Britanije. I obrnuto – osim u njemačkoj, ni u jednoj srednjo- ili istočnoevropskoj naciji čiji kulturni svetac sličí engleskom romantičarskom geniju nije bilo nijedne druge takve individualističke ili razočarane kulturne figure osim one koju lako pamtimo. (To ne znači da i u perifernim skupinama nije bilo više pjesnika koji su tako osjećali, a možda i pisali – znači samo to da skromne javnosti još dugo poslije smrti iznimnog pjesnika još nisu bile spremne zamišljati njegove iznimne karakteristike odvojeno od njegovog karaktera.) Dakle, ono što Nazečić pripisuje „Europi“ i (točnije) „zapadu“, bio je opći osjećaj među piscima i umjetnicima u uspješnim građanskim zajednicama u (zapadnim) kapitalističkim centrima. No, na europskoj periferiji (koju zasigurno ne treba ograničiti na povijesne hrvatske krajeve) ove iste karakteristike mogu se primijeniti na vrlo mali broj ličnosti koje su za života bile neshvaćene – dakle, njihovi osjećaji osamljenosti nisu bili obični, kao što su bili za manji, ali ne i zanemariv sloj pjesnika engleskog romantizma, nego iznimni. Nadalje, nakon smrti, tijekom procesa kanonizacije, njihova iznimnost (zabrinjavajuća za života) pretočena je u vizionarsku, ako ne i proročansku sposobnost, te time fetišizirana. Jednostavnije rečeno, oni su za života bili loše, a svojom su kanonizacijom postali dobre iznimke. To vrijedi za Máchu i Prešerna, kao i mnoge druge srednjo-

istočnoeuropske nacionalne pjesnike. U nastavku članka pokušat ću objasniti zašto se uopće dogodio takav obrat u njihovoj recepciji. No zasad bit će dovoljno ovo: vjerujem kako su oni rijetki srednjo- i istočnoeuropski pjesnici koji su nalikovali engleskom romantičarskom geniju često bili među onim prilično neobičnim ličnostima koje su posthumnim divljenjem postali nacionalni pjesnici (te time kulturni sveci). Često romantičarski kulturni svetac sažeto predstavlja stav romantičarskog genija (kako su se (samo)shvaćali britanski romantičarski pjesnici) na periferiji, tj. tamo gdje se romantičarski genij nije mogao razviti kao društveni fenomen (kao ranije u Engleskoj).

No nijedan takav nesporno jedinstveni pjesnik nije proizašao iz ilirskog pokreta. Tako će idući korak u konceptualizaciji ovog problema biti utvrđivanje zašto hrvatski nacionalizam nije iznjedrio ličnost koja bi nalikovala osamljenom engleskom romantičarskom geniju. Je li hrvatski slučaj bio osebujan u kontekstu srednjo- i istočnoeuropskih romantičarskih nacionalizama? Da, ali na možda neočekivan način: hrvatski je primjer tako „čist“ primjer europske feudalne (polu)periferije da nije proizveo vlastitu „iznimku“ perifernih uvjeta (te stoga nema iznimnoga kulturnog svetca). Romantičarska poetska nastojanja bila su produktivno apsorbirana u prosperirajućoj ilirskoj javnoj sferi, a nijedan od tadašnjih romantičarskih pjesnika nije izrazio da je neshvaćen od doslovno sviju. Analogno tome, engleski je čist primjer romantizma već etabliranog središta svjetske ekonomije, etabliranog nakon javne sfere, tako da ni on nije mogao iznjedriti romantičarskog sveca. No ipak romantičarski genij postao je društveni fenomen u vrijeme kada je Shakespeare već potvrđen kao engleski nacionalni bard, ali su „genijalne“ karakteristike, koje su mladi pjesnici kasnog 18. stoljeća pripisali sami sebi, našle vrlo značajnog odjeka drugdje.

Širi kontekst: od engleskog romantizma „neslaganja“ do srednjo- i istočnoeuropskog romantizma „slaganja“

U Engleskoj druge polovine 18. stoljeća postupno je okončano doba patronata (Hauser 1999: 45) i mladi su umjetnici bili bačeni na milost kaotičnog tržišta proširenog prvom industrijskom revolucijom.

Estetizirajući vlastite siromašne klasne uvjete nakon socijalno pogubne industrijalizacije te natječući se na anonimnom tržištu za pozornost javnosti s drugim umjetnicima, pjesnici su naposljetku razvili

solipsistički stav romantičarskog genija. Tako se njihova pobuna protiv dominacije kapitala nije okrenula od liberalističkog individualizma u njenom centru, nego ju je radikalizirala, ali je odricanje trenutne situacije solipsističke pjesnike rasporedilo na dvije strane. Naime, romantizam (uključujući, barem neizravno, njegov koncept pjesničkog genija) bio je, među ostalim, i kulturna manifestacija anticentriškog produbljenja socijalne i političke diferencijacije u Engleskoj. I diferencijacija između idealističkih romantičarskih nazora (koji nisu ni trebali ni željeti biti predani stvarnosti) bila je neizmerno više sukobljavajuća nego što je bila stvarna razlika između ideala i praksi liberalnije vigovske (*Whigs*) i konzervativnije torijevske stranke (*Tories*) u stoljeću nakon takozvane Slavne revolucije (1688). Prvo romantičarsko strujanje naginjalo je radikalnoj ljevici koja je nastojala uspostaviti pravedno društvo bez eksploatacije (tj. ideal koji je prethodno ili poslije bio nezamisliv i kod najslobodumnijih liberala). Drugo, desno strujanje naginjalo je ponovnoj uspostavi feudalnog gospodarstva i slomu, iako oligarhijskog, parlamentarizma (tj. idealu koji je prethodno ili poslije bio nezamisliv kod najtradicionalnijih konzervativaca). Unatoč međusobnim razlikama, međutim, ta diferencijacija više je bila formalna nego suštinska: romantičarski je stav bio emocionalno intenzivan, cijenio je zanos; u engleskom primjeru obama je strujanjima zajednički bio prezir prema javnoj sferi toga vremena, njezinim liberalističkim (i) umjereno konzervativnim „centrističkim“ idealima (Hobsbawm 1962: 260–261). I protiv svega su toga romantičari reagirali estetski, stvarajući slikovite, sugestivne kontraideale; romantičarski trijumf mašte oslanjao se na mitove koji bi navodno izliječili vrlo opipljive raskide unutar društva i njegovih članova – ali trenutačna situacija onemogućava njihovu realizaciju, što već produbljuje pjesnikovu upornu nevolju i tjera u očaj. Takav je bio romantizam kapitalističkog centra, napose u Engleskoj. Stoga bi se pojmovima koje je istaknuo Nazečić mogla dodati nova karakteristika: osim što je bio individualistički, osamljen i razočaran, romantizam „zapadnog“ kapitalističkog centra bio je vrlo jasno romantizam „neslaganja“.

Međutim, romantizam izvan Engleske najčešće nije bio rezultat industrijalizacije. Upravo suprotno: iako neizravno, on je ponekad pomogao u oblikovanju i razvijanju javnih sfera u kojima su tek naknadno pokrenute lokalne industrijalizacije. Najznačajnija srednja faza

utjecaja engleskog romantizma na buduće srednjo- i istočnoeuropske svece (kao i na njihovu kanonizaciju) bila je romantika njemačkih država koja je značajno utjecala napose na slavenski romantizam (o potonjem, usp. Murko 1897). Njemačka je inteligencija usvojila engleski romantizam te ga spojila s francuskim kulturnim strujanjima. Njemački je romantizam predstavljao mješavinu elemenata pripisivih engleskoj situaciji (rano začinjanje javne sfere *Bildungsbürgertum*) s onim karakteristikama drugih situacija u srednjoj i istočnoj Europi (kruti feudalni odnosi, uključujući autarkično gospodarstvo i opća nepismenost, koji zadržavaju i sužavaju prostor utjecaja romantizma).

Njemačko građanstvo obilježava živahan intelektualni život tankog sloja obrazovane buržoazije sve od sredine 18. stoljeća. Gotthold Ephraim Lessing (1729. – 1781.) u *Hamburgische Dramaturgie* (*Hamburški dramaturgiji*) daje obrise njemačkog ujedinjenja i stvaranja javnosti; *kulturna* konceptualizacija nacije Johanna Gottfrieda Herdera (1744. – 1803.) od šezdesetih godina 18. stoljeća imala je odlučujuću ulogu u širenju francuske revolucionarne *političke* konceptualizacije u narednim desetljećima. Sinteza obiju konceptualizacija nacija može se naći u opusu ranih njemačkih (proto)nacionalista između Francuske revolucije i Karlsbadskih dekreta. Paralelno s ovim procesima pojavio se njemački romantičarski genij koji je čak i prije 1800. sa svojim engleskim uzorom dijelio duboku političku diferencijaciju na ljevicu (npr. rani Schiller i Hölderlin) i desnicu (npr. Novalis). No za razliku od engleskog uzora, njemački se romantizam javio mnogo prije nego što je njemački („centristički“) građanski liberalizam postao važna politička snaga; sama ta činjenica nesumnjivo je utjecala na rijetke srednjo- i istočnoeuropske pjesnike, buduće kulturne svece. Unatoč potpuno drugačijoj političkoj situaciji njemački je slučaj jedini izvan Engleske gdje je romantičarski genij prije 1820. bio (još uvijek rijedak) kulturni fenomen, a ne samo stvar jednoga iznimnog umjetnika i njegovog malog kruga. Posljedično, njemački romantičarski nacionalizam kasnijih desetljeća mogao je odabrati barem dvije istaknute ličnosti kao svoje nacionalne pjesnike ili kulturne svece – Schillera i Goethea.

Uz ovu ranu njemačku iznimku, srednjo- i istočnoeuropski romantizam tek je procvao u razdoblju nakon Srpanjske revolucije 1830. u Francuskoj. Potrebno je naglasiti nekoliko stvari da bi se shvatio takav kasan razvoj. Dok je revolucionarna plima 1829. – 1830. bespo-

vratno demontirala feudalizam u većem dijelu zapadne Europe, despotska vladavina na europskoj (polu)periferiji istočno od Rajne ostala je gotovo netaknuta. Tamo su građanski pogledi nakon 1830, a prije 1848, bili općenito ograničeni okovima krutog feudalizma, koji je u Engleskoj napušten već 1660. godine. Revolucije 1829. – 1830. nanovo su podijelile europske političke odnose: sada se većina zapadne Europe, osim Iberskog poluotoka i Švicarske, priključila liberalističkom kapitalističkom centru koji se još uspostavljao (Hobsbawm 1962: 117) – s razvijenom građanskom javnom sferom. Posljedično, njezino razgraničenje od zemalja srednje i istočne Europe postalo je sve jasnije, što je dodatno utjecalo na razliku u europskim romantičarskim strujanjima. Engleski romantizam neslaganja zamišljao je varavu individualističku autentičnost koja se savršeno uklapa u ideološku nadstrukturu liberalizma. Kako su engleski romantičarski geniji bili glasovi neslaganja, tražili su pretjerani, radikalizirani individualizam koji bi navodno nadmašio liberalni te se koristio neslaganjem kao sredstvom. S druge strane mnogi periferniji srednjo- i istočnoeuropski romantičari zamišljali su slično varavu predindividualističku autentičnost koju su također navodno blokirali uvjeti. Kako bi literarizirali sukob njihovog ideala sa stvarnošću, aktivno su se koristili slično slikovitim, sugestivnim umjetničkim jezikom kao engleski romantičarski geniji, slično se naglašeno suprotstavljajući neugodnim uvjetima u mitskom zapisu sukoba sa stvarnošću – no baš kao i sami neugodni uvjeti, pjesnici su imali vrlo različite društvene ciljeve i posljedično njihove pjesme drukčiji sadržaj. Utjecaj je ipak bio moguć zbog formalne romantičarske fascinacije zanosom za još nedostignuto – ali u ilirskom primjeru već opipljivo i stoga ohrabrujuće. Ta je fascinacija zanosom i u suvremenoj recepciji zapadnog romantizma često bila odlučnija nego stvarni stavovi romantičarskih pjesnika o svijetu.

Naime da bi se uspostavila građanska javna sfera, slavenskim romantičarskim pokretima poput ilirskog pokreta ili njegovog češkog i slovačkog uzora, panslavizma², nije bio zamisliv pretjerani indivi-

2 Konkretni i dalekosežni uspjesi u kulturnoj emancipaciji Hrvata koji su u prvih desetljeće i pol hrabрили ilirce, zanimljivi su sami po sebi, s obzirom na to koliko se daleko od ostvarenja čak i tada činila panslavenska utopija ujedinjenih „slavenskih“ plemena s četiri dijalekta koja ih je inspirirala.

dualizam, a posljedično ni aktivno neslaganje. Kad je središnji engleski romantizam – u konačnici određen hegemonijskim liberalizmom – nužno završio u antikonformističkom individualizmu, periferni je srednjo- i istočnoeuropski romantizam – u konačnici određen hegemonijskim feudalizmom – neminovno završio u izgradnji novoga građanskog konformizma koji bi nadmašio feudalni. To je isto tako bilo izraženo u njihovom estetskom profilu, koji je bio dosta pučki/narodski i epski (naspram individualističkog i lirskog kakav se ustalio na zapadu). Stoga je romantičarska strast za skupljanjem legendi i narodnog blaga u pokretima istočno od Rajne, gdje je bila utemeljena na jezičnim ili etničkim osnovama nacionalnih javnosti u nastajanju, imala mnogo širi odjek. Njihov je pristup i politički drukčiji; većina srednjo- i istočnoeuropskih romantičarskih pokreta bila je politički prilično krotka, često dijeleći kulturni i društveni konzervatizam s monarhističkim vlastima. To je bio opći način romantizma na feudalnim periferijama – čak kada bi i izražavao svoje naglašeno neslaganje s aktualnom situacijom, to je u većini slučajeva bio romantizam „slaganja“.

Stoga je glavna tendencija srednjo- i istočnoeuropske inteligencije nakon 1830. u uspostavi razvijene javne sfere bila „centripetalna“. Tamo gdje su ti procesi bili najmanje problematični, nacionalna je inteligencija u dostizanju ciljeva surađivala kao konsenzualna i dosta nediferencirana cjelina – a takav je i hrvatski slučaj. No i takvo jedinstvo i slaganje čak i tada su izazivali određeni predstavnici inteligencije na periferiji. Nekolicina iznimnih srednjo- i istočnoeuropskih autora najistaknutijeg književnog (a napose poetskog) polja imali su prilično „centrifugalne“ tendencije između 1830. i 1850. godine. Neki od njih *svjesno* su usvojili stav engleskoga romantičarskog genija prije izravnog političkog utjecaja izvornih društvenih uvjeta, tj. upravo prije razvijene javne sfere – i prije sustavne industrijalizacije kakva je temeljito uvjetovala prevladavajuće očajanje engleskih pjesnika. Njihovi približni uzori često su, izravno ili neizravno (najznačajnije preko njemačkog slučaja), politički progresivni i revolucionarni romantičari neslaganja, romantičarski geniji poput Williama Blakea (1757. – 1827.), Percyja Bysshea Shelleyja (1792. – 1822.), Johna Keatsa

(1795. – 1821.) ili posebice Georgea Gordona Byrona (1788. – 1824.)³ (kao i njihovi njemački sljedbenici).

Rijetke iznimne osobnosti još relativno malobrojne inteligencije na periferiji koje su nanovo zazivale osjećaje romantičarskog genija nisu mogle drugo nego biti marginalizirane u svojim sredinama; bilo da ih se smatralo previše subverzivnim, bilo da njihov stav uopće nije bio shvaćen. U svakom slučaju, bili su izopćenici i savršeno svjesni toga, ponekad čak diskretno ponosni, unatoč objektivnoj poteškoći koju su zapažali: književni prestiž estetiziranog izopćenika, „iznimke“, već je bio zamjetan u njihovim djelima. Takav pogled djelomično potvrđuje Dovićev i Helgasonov pojam „romantičarski genij periferne kulture“ (Dović i Helgason 2017: 67), koji je i sam teorijski produktivan *contra-dictio in adiecto*.

„Iznimka“ tih pjesnika mnogo je više vrijedila nakon njihovih smrti: kapitalistički uvjeti skriveni u osjećajima koje su ti pjesnici različitih nacionalnosti „preveli“ sa svojih zapadnih uzora obuhvaćali su njihove nacije tek u drugoj polovini 19. stoljeća, kada su se javne sfere razvile i kada je pokrenuta industrijalizacija u većem dijelu Austrijskog Carstva. Tek su od tada prodirući kapitalistički procesi postupno demontirali hegemonijsku ulogu monarhijskih apsolutizama na europskoj periferiji. I tek se nakon toga te pjesnike retrospektivno moglo vidjeti kao vizionare; mnogi od njih, poput Hallgrimssona, Prešerna, Petőfija i Mickiewicza umrli su oko 1850. godine. Moguće je promatrati njihov okamenjen romantičarski stav čak i u njihovoj posthumnoj nacionalističkoj recepciji nakon 1848. godine. Zajednički postupci kulturne kanonizacije obično su uključivali izjednačavanje nacionalnih pjesnika s „genijima“ (Dović 2016: 38), tj. s prilično nestandardnom pozicijom u građanskom društvu.

Prividno to ne objašnjava nepostojanje kulturnih svetaca u ilirskom pokretu. No ustvari to pruža „negativ“ kroz koji se mogu ustvrditi neka zapažanja. Sugeriram ovo: prethodno spomenuta „čistoća“ ilir-

3 To vrijedi i za Mickiewicza. Njegova odanost Schilleru i posebice Byronu (Koropeckyj 2008: 44) oblikovali su njegove poglede izvan okvira proklamirane vjerske pripadnosti. „Katolicizam je bio sastavni dio poljskih običaja i kulture, čije je prakticiranje on uzeo zdravo za gotovo te je tako mogao komforno koegzistirati uz priznanje ideala prosvjetiteljstva i ukus za Voltairea, a potom Byrona“ (*ibid.*: 141). To djelomično objašnjava zašto su klerikalci pjesnika odbacivali još posthumno.

skog primjera u srednjo- i istočnoeuropskom kontekstu koja se iskazuje upravo nepostojanjem *iznimki* u toj čistoći, tj. nepostojanjem „problematičnoga“ individualističkog pjesnika koji bi naposljetku postao *onaj jedan* ilirski kulturni svetac, implicira dvije stvari: s jedne strane neizravno dokazuje inkluzivnu dimenziju ilirskog pokreta koji je u novonastalu javnost unatoč međusobnim razlikama uključio sve ilirske literate, a s druge strane to znači da su recipročno i sami literati izbjegavali izražavati neslaganje. Kao suprotnost tome, javnost koju je razvijala češka panslavenska inteligencija nije mogla prigrlliti Karela Hyneka Máchu – upravo onog pjesnika koji će poslije postati češki kulturni svetac nacionalnog prestiža.

Prešeren naspram ilirskog pokreta – Mácha naspram panslavizma

Što se potonjeg tiče, moram naglasiti važnu semiotičku preobrazbu: izniman, jedinstveni poetski genij začet engleskim romantizmom tek je u srednjoj i istočnoj Europi tridesetih i posebno četrdesetih godina 19. stoljeća počeo značiti *nacionalnu* ličnost. Kao herderijanski narodni ili pučki lik umjesto bajronovskoga osamljenog disidenta, takvog su genija već priznali kajkavski ilirci tridesetih godina 19. stoljeća u starijim dalmatinskim autorima poput Ivana Gundulića. Kada je u drugoj polovini 19. stoljeća tema nacionalnog genija postala neizbježna u široj regiji, ona je naposljetku isto tako pripisana ilirskim ličnostima, iako tada to nije bio liričar Vraz. Međutim, 1875. Franjo Marković prepoznao je genija u Ivanu Mažuraniću – ne samo zbog njegovih nacionalnih zasluga, nego i estetske izvrsnosti, kako upozorava Protrka Štimec (2008: 128–131) u svojoj knjizi o hrvatskom nacionalnom kanonu. Ipak, već i taj hrvatski filozof koji je pokušao prikazati autora epa *Smrt Smail-age Čengića* (1845) kao nacionalnog pjesnika suočen je s otvorenim prezirom Stranke prava prema tom pjesniku i njegovoj ulozi bana, prezirom koji je na neki način također doprinio procesima kanonizacije (*ibid.*: 132–136); ocijenio je Mažuranićevu istaknutu ulogu ne samo iz njegove autonomije koja bitno karakterizira pojam genija kod Immanuela Kanta nego u njegovu odnosu prema Gunduliću. A stajanje na ramenima ranijih genijalnih velikana nije bilo tipično za kanonizaciju pjesnika koje danas shvaćamo kulturnim svecima. Tako čak i Markovićevo divljenje Mažuraniću dijelom anticipira gore spomenuto kolektivno divljenje tom pokretu danas.

Druga stvar koja je bila potpuno netipična za procese stvaranja kulturnih svetaca u srednjoj i istočnoj Europi bio je Markovićeve izbor još živućeg Mažuranića kao nacionalnog pjesnika. Kao što sam već spomenuo, ideji o već mrtvome (često lirskom i romantičarskom) pjesniku koji životom i djelima utjelovljuje nacionalne težnje (ideji koja živi u nacionalnim pokretima u široj regiji u desetljećima nakon 1848.) među hrvatskim autorima najviše odgovara Stanko Vraz. U tom pogledu ne iznenađuje da je Vraz, koji je umro 1851, postao prvi Hrvat čija je (većina) prikupljenog raznolikog i iznimno autonomnoga književnog opusa bila objavljena između 1863. i 1877., čemu se 1880. priključio izbor njegove poezije koju je profesionalno uredio Franjo Marković (Krakar 1971: 282). Iako ne treba zanemariti njegov pripovjedački talent (usp. Kovač 2005), njegova osebujna lirika, koja nije tipična za slavensko okruženje toga vremena, najviše povezuje Vraza s mnogima od onih srednjo- i istočnoeuropskih autora koji su između sredine 19. i sredine 20. stoljeća obožavani kao nacionalni pjesnici i možemo ih zvati kulturnim svecima. (Međutim, drugi ilirski liričari bili su u prvim od ovih odlučujućih desetljeća još živi).

Pa ipak, raščlambom njegove kompleksne formacije nakon 1830. jasno se pokazuje kako i Vrazova lirika – isto kao i kasnije prema Markovićevoj oznaci Mažuranićev genij – stoji na ramenima drugih velikana, ovaj put ne bitno ranijih, i manje prikladnih za ranohrvatsku nacionalnotvornu matricu: na više načina bilo je to zbog njegove bliskosti s (poslije slovenskim nacionalnim pjesnikom) Prešernom i njegovim kranjskim krugom tijekom tridesetih godina 19. stoljeća. I daljnja usporedba s njim otkriva neke značajne razlike ne samo u načinu kanonizacije nego i u socijalnom i političkom kontekstu. U desetljećima prije 1830, kranjska je trgovačka i industrijska buržoazija već stvorila zaista tanak sloj konzervativne slovenske javnosti na čije je pragmatične stavove reagirao Prešeren⁴ razvijajući progresivni individualizam na način zapadnoga romantičarskog genija. Stvarnost koju je Prešeren pokušao prikazati razotkrivajući pjesnikovu osamlje-

4 Nova i još malobrojna slavenska buržoazija u Kranjskoj već je bila raslojena; tu su bili pristaše interesa cehova koji su već propadali, no bilo je tu i rijetkih važnih industrijalaca i poslovnih ljudi, poput Fidelisa Terpinca. Unatoč tomu, provizorna javna sfera Kranjske ni na koji način nije bila čak ni usporediva s također blokiranom (ali ipak centralnijom) Njemačkom.

nost i nerazumijevanje u njegovu kranjskom okruženju bilo je nešto čime se do Vraza još nisu bavili panslavenski i ilirski autori, koji su prije svega nastojali okupiti zajednicu. Tako je na Prešerna i njegov najbliži krug odlučnije nego slavenska utjecala njemačka misao – od *Athenaeuma* braće Schlegel do hegelijanstva – a ta je, zajedno s bajronizmom, barem neizravno bila osnova Prešernova lirskog pjesništva u kojemu se zarana postavljaju bolna egzistencijalna pitanja te u kojemu se katkad čak i razočaranje u ljubavi iskazuje kao očaj. I u manje lirskim aspektima njegova pisanja katkada se vidi njemački utjecaj. U svojoj *Zdravici (Zdravljica)* iz 1844. Prešeren zamišlja narodnu borbu za slobodu nacije koja je nerazdvojiva od oslobođenja svih porobljenih svijeta i ponavlja ideale lijevog krila njemačke buržoazije. Čak u posljednjim godinama Metternichove vladavine, takav univerzalistički i emancipacijski osjećaj bio je, s druge strane, iznimno rijedak u ilirskoj i općenito panslavenskoj poeziji. U Vrazovu pjesništvu na slovenskom prije pridruživanja zagrebačkom pokretu možemo pronaći jasnu primjesu specifičnih Prešernovih stavova, kao i njegova kruga, od literariziranoga radikalnog očaja do progresivnog antiklerikalizma, no oni nisu imali trajan učinak.⁵ To je razumljivo s obzirom na

5 Ono što je međutim u ovom kontekstu imalo trajan učinak kod Vraza, bilo je Prešernovo i Čopovo nepokolebljivo zauzimanje za ambiciozniju književnost na materinskom jeziku u odnosu na onu postojeću, što je vidljivo u Vrazovu sonetu na slovenskom iz kasnih 30-ih godina 19. stoljeća *Pri nas pisari vsaka primaruha*. Kada je 1842. Vraz (zajedno s Vukotinovićem i Dragutinom Rakovcem) pokrenuo *Kolo*, njegov se autonomni kritički stav sudara s Gajevom ideologijom sloge koja je značila i kritičko podupiranje ilirskih publikacija. Iako su bile uglavnom dobroćudne, Vrazove su kritike bile prvi znakovi nesloge u pokretu – što je zapravo bilo nužno kako bi se oblikovala javna sfera uzajamno različitenih pojedinaca. Vrazova svojeglava hrabrost u iskrenoj pomoći ilirskoj književnosti, razotkrivajući neke od njezinih navodnih nedostataka, prvo je naišla na veliki prezir i omalovažavanje, što je na nekoliko godina otuđilo Vraza i njegove kolege iz *Kola* od većine pokreta, uključujući Gaja. Međutim napad Pavla Štoosa (1806. – 1862.) te drugi otrovni napadi koji su ciljali na Vrazovu kritiku, zbog nesloge koju je on navodno uveo u pokret, nisu mogli donijeti ništa drugo nego daljnju kritiku i neslogu – a time su Vrazovoj kritici nehotice dali legitimitet te dodatno pospješili hrvatsku javnu sferu koja je već bila prilično razvijena (Jež 2016: 296–310). Ono što je mnogo važnije za moju argumentaciju: Vraz je uskoro, do sredine 40-ih godina ponovno zadobio povjerenje većine pokreta. Nisu svi njegovi odnosi bili obnovljeni podjednako uspješno, no on je ostao sastavni dio pokreta do svoje smrti, nikada ne birajući ilirsku frakciju koja bi djelovala protivno prevladavajućoj Gajevoj. Tek je *poslije* toga Vraz postao tajnik Matice

to da je ilirski pokret pružao Vrazu nove književne, kulturne i političke reference. Unatoč tome Vraz je držao liričnost jednim od svojih konstitutivnih stilova te je time, baš kao brojni drugi kulturni sveci, prkosio vlastitom određenju s feudalnim uvjetima. U Zagrebu je Vraz brzo prigrlio rojalistički politički nazor, znatno manje buntovan od onoga Prešernovog kruga. Taj je nazor međutim povezivao ilirski krug s većinom Vrazovih čeških i slovačkih panslavenskih korespondenata. Stanko Vraz dijelio je sentiment s novim živahnim slavenskim kulturnim okruženjem čijim se ponosnim dijelom osjećao: hrvatskim (i takav afirmativni stav uglavnom dijeli i njegov lirski subjekt). Tako Vrazova liričnost nije mogla imati istu poruku ni isti socijalni učinak kao što je Prešernova poezija o pojedinčevu raskidu s društvom imala u Kranjskoj. Zapravo, Vrazova liričnost, koju unatoč drukčijim preferiranim trendovima u Gajevu pokretu nije napustio, specifično je pomirenje između Prešernovog i uobičajenog ilirskog načina pisanja. Da bi se shvatio duboki jaz između dva Vrazova nadahnuća (jaz koji je Vraz ipak želio premostiti), vrlo je poučan češki slučaj. Umjesto hrvatskoga ilirskog pokreta, trebali bismo zamisliti panslaviste (kao što je prethodno spomenuto, njihove intelektualne uzore), te umjesto Prešerna, Karela Hyneka Máchu.

Između 1830. i 1848. Češka i Prag zauzimaju središnju ulogu u širenju (obično antiindividualističkog i poprilično epskog) panslavizma. Usporedba potvrđuje našu raniju premisu da bi se kulturni sveci trebali smatrati iznimnima u svojim okruženjima. Mácha je bio ne samo Prešernov svojedobni češki poznanik nego i onaj koji je Prešerna upoznao sa češkom aktualnom književnom scenom (Dović 2013: 463) od koje je sam bio otuđen. Iako je Mácha studirao u Pragu prije nego se preselio u Litoměřice te je materijalno bio okružen panslavizmom, njega se poetski pa i ideološki može smatrati njegovim ekstremnim protivnikom – baš kao što je Prešeren na neki način bio ilirskom po-

hrvatske te izaslanik na Slavenskom kongresu u Pragu 1848. godine. *Veza Kola* s Prešernovim i Čopovim stremljenjima jasno je implicirana u Vrazovu prijevodu njegova vlastitoga spomenutog soneta na štokavski hrvatski neposredno prije ambicioznog utemeljenja časopisa. Konstatirajući kako je previše napisano i objavljeno u Kranjskoj (slično Prešernovoj *Novoj pisariji*), ovaj je sonet tek blago bio revidiran kao *Nadriknjištvo*, sada slično tražeći ambicioznije i selektivnije ilirsko pisanje.

kretu, a ništa manje ni svojem vlastitom kranjskom konzervativnom okruženju. Poput Prešerna, Mácha nije bio samo značajno lirskiji, nego je bio i među rijetkim kozmopolitskim slobodoumnim misliocima Austrijskoga Carstva (Máchu su češki strukturalisti nazivali „univerzalistom“) (Pynsent 2006: 58).

Uistinu ne iznenađuje da je Máchina djela, poput njegove lirsko-epске priče *Maj (Svibanj)* (1836), „nacionalni preporod nekoliko puta odbacio zbog ideološke pristranosti“ (Procházka 2014: 29). Panslavisti su Máchu smatrali zbunjujućim, previše individualističkim (Sulak 2005), ukratko sljedbenikom Byrona, kojega su vidjeli kao „preobrazovanog, preosjetljivog neurotika, pokvarenom, vulkanskom prijetnjom idealnoj tradiciji koju predstavlja [...] narodna pjesma i drugi običaji drevnoga sela“ (Cochran 2015: 263).⁶ Prema češkoj modernističkoj spisateljici i književnoj povjesničarki Miladi Součkovoj (1958: 79), „Byrona su odbacivali Kollár, Čelakovský, Tyl, Erben, Havlíček, Šafařík; drugim riječima ‘ponajbolji ljudi’ češke književnosti“ – a isto tako, u mnogim slučajevima, i njegovoga navodnog češkog pandana. Panslavisti, pripadnici jednog od (kao što to danas razumijemo) najvažnijih slavenskih romantičarskih pokreta, u desetljeću prije Ožujске revolucije 1848. toliko još preziru individualistički književni stav zapadnih romantičara da su pojam „romantizam“ naizmjenice rabili s pojmom „bajronizam“ te ga, kao takvog, odbacivali⁷ (Naughton 2013: 57). Me-

6 Natrag Prešernu: godine 1833. u pismu Františku Čelakovskom napisao je da baš prevodi Byronovu *Parisinu*, no da ne treba žuriti jer prijevod ionako neće biti tiskan (Stich 1987: 212).

7 Tek nakon što su stare političke dileme propale u desetljećima nakon 1848., te nakon slavne studije Matije Murka (1897) u kojoj se pionirski naglašava čvrsta razvojna veza između češkog panslavizma i njemačkog romantizma, taj se pojam smatrao prihvatljivim. Konceptualizacija češkoga panslavenskog pokreta kao romantičarskog uskoro je prihvaćena u češkom nacionalnom pokretu i zbog prikladnosti u onome što bismo danas mogli nazvati dinamikom centara i periferija. Kako bi se od druge polovine 19. stoljeća etablirale kao jednakovrijedni članovi europskoga nadnacionalnog nasljeđa, perifernije nacionalnosti morale su ponovno uskrisiti (ili pak izumiti) lokalne romantičarske tradicije, kao i druge ključne faze europske kulturno-povijesne pripadnosti. Prema Marini Protrka Štimec (2016: 154), „[k]lanonski pisci funkcioniraju kao predstavnici zajednice i kao uporišta nacionalne identifikacije u projiciranom projektu svjetske književnosti“. Međutim, ovaj put to se kod Čeha primijenilo na oboje, „bajronovca“ Máchu, kao i panslavensku većinu inteligenata onoga vremena.

đutim, osim „romantizma“ i „bajronizma“ za Máchu – koji je osjećao mnogo manje zajedništva s panslavistima nego Vraz s ilircima – rabili su još jednu, možda iznenađujuću pogrđnu riječ. Tako Jan Slavomír Tomíček (1806. – 1866.), koji sâm nije bio klasičan reakcionar, napisao je kako je u *Maju* Mácha imitirao „najgore obilježje engleskog barda“ (Byrona) te dodao: „Prkosimo ovome i takvom hegelijanizmu“ (Procházka 2004: 295).⁸

Međutim, recepcija izvanrednih osobnosti razdoblja prije Ožujске revolucije 1848. u srednjoj Europi prepoznatljive je boje dobila u sljedećim desetljećima počevši s „desetljećem političke reakcije, birokratskog neoapsolutizma, i obnovljene cenzure“ (Naughton 2013: 244). Bilo je to razdoblje u kojem je izvorna ljevica iz Francuske revolucije (koje su neki stavovi unatoč metternichovskom političkom ugnjetavanju u fragmentima preživjeli tek do građanskih revolucija 1848.) naposljetku ugušena u Austrijskom Carstvu i drugdje u srednjoj i istočnoj Europi (osim možda Italije). U procesu koji se danas često naziva romantičarskim nacionalizmom, radikalne političke dileme suzile su se na liberalniji i konzervativniji oblik konzervativnog centrizma, koji je bio toliko stran srži romantizma u kapitalističkom centru. Vibrantni politički ili filozofski stavovi provokativnih književnih osobnosti, poput Prešerna ili Máche, iznimno rijetki čak i u njihovo vrijeme, sada su ostali bez svakog odgovora, a njihovo je nasljeđe postupno tumačeno kroz prizme novih političkih dilema. Tako su u desetljećima nakon 1848. pjesnike poput Prešerna ili Máche (ako ostanemo na ovoj dvojici) simbolično prisvojili liberalni nacionalisti.⁹ Tako su progresivan stav, izvorno temeljen na kozmopolitskom, antiliberalističkom i antipragmatičnom engleskom uzoru, napose od 60-ih godina 19. stoljeća, usvojili domaći liberali koji su često predstavljali pragmatične interese nacionalističke buržoazije nakon 1848.

8 To nas ponovno dovodi blizu Prešerna i njegova kruga, ali ne i blizu Mickiewicza koji je prezirao Hegela (Koropecjy 2008: 120–122).

9 Zapravo se prisvajanje Máche, koji je ranije umro, od strane liberala dogodilo nekoliko godina prije neoapsolutizma (usp. Pynsent 2006: 61). No i ovo je prisvajanje ubrzo bilo pod snažnim utjecajem 1848. s obzirom na to da je „antiklerikalizam Havličeka te njegovih kolega liberala počeo poprimati antireligioznu nijansu“; bilo je to vrijeme kada je „materijalizam Máche za njegove čitatelje postao politički stav“ (*ibid.*: 79).

godine.¹⁰ Međutim, nakon 1848. liberalni su nacionalisti barem imali zajedničko gledište s nekim od ranijih pjesnika: sa simboličkom posthumnom referencom na Máchu i Prešerna, češki i slovenski liberalni nacionalisti druge polovine 19. stoljeća suprotstavljali su se nasljednicima stvarnih protivnika tih pjesnika: domaćoj crkvi i konzervativnoj buržoaziji.¹¹ Ovi su se liberalni napori poklapali s povlačenjem moći stare desnice temeljene na privilegijama zasnovanim na zemlji te cehovskim interesima. Njezine su hegemonijske pozicije polako slabile nakon 1848. kako je Austrijsko Carstvo – za čije se očuvanje u prvom redu borila stara desnica – restrukturiralo svoje gospodarstvo. Čak je i Bachov apsolutizam (Alexander Bach 1813. – 1893.) u ekonomskom smislu značio liberalizaciju, koja je postupno likvidirala prethodno moćne feudalne sile (osim ako njihovi akteri nisu zauzeli liberalističke ekonomske stavove). Dok je univerzalistička ljevica desetljećima bila u opadanju,¹² liberalizam je bio u usponu, a njegova se uloga čak

-
- 10 Petófiya se mora smatrati malo drukčijim slučajem; prvo, on je *uistinu* bio liberal i *uistinu* domoljubni nacionalist; drugo, on za života nije bio odbačen od cijelog svog okruženja, već samo od domaće konzervativne aristokracije te, što je velika razlika u odnosu na ilirce, od austrijske vlasti – čak je i poginuo u bitci protiv nje. Time je njegovo prisvajanje od strane liberalnih nacionalista nakon njegove smrti još shvatljivije u usporedbi s onim Prešerna ili Máche. Međutim, poput Prešerna i Máche, njega je poslije posvojio politički nazor koji je bio mnogo konzervativniji od njegovoga. Borba mađarskih revolucionara s rumunjskim rojalistima 1849., u kojoj je on poginuo, preko etničke nacionalističke ideologije pretočena je poslije u mržnju prema Rumunjima. Posljedično ga je prigrllila i mađarska desnica.
- 11 Čak je još i 1890. Mickiewiczev ponovljeni pokop bio popraćen apelom konzervativnih vođa Galicije kako ta prigoda „ne bi smjela biti iskorištena kao platforma sve nemirnijeg novog naraštaja da izazove hegemoniju lojalističkog poretka“ (Koropeczky 2010: 31). (U Kranjskoj to je isto tako bilo vrijeme posljednjih snažnijih katoličkih ukora Prešernovoj ljubavnoj lirici i njegovom slobodoumlju.) S druge pak strane liberalni poljski „pozitivisti“ iz desetljeća nakon Siječanjskog ustanka 1863. samo su hvalili Mickiewiczovo racionalističnije pisanje kao i ono koje se bližilo realizmu (Neubauer 2014: 259).
- 12 Valja primijetiti da je najbliža pozicija emancipacijskoj ljevici u kranjskom liberalnom pokretu oko 1860., tj. struja oko Frana Levstika, Josipa Jurčiča i Josipa Stritarara, koja je zapravo zamišljala demokratski, narodni progresivni pokret protiv aktualnog političkog oportunitizma, odmah prepoznala raniju Prešernovu poziciju kao svoju preteču. Zapravo njihova odanost Prešernu bila je iznimno važna za prihvaćanje ovog pjesnika prvo od strane slovenskih liberala a, neizravno i mnogo vremena poslije, i od svih drugih.

povećala nakon pada Bachova apsolutizma 1859. godine. Liberalizam je u srednjoj i istočnoj Europi bio – unatoč drugačijim kalkulacijama ekonomski liberalizirajuće austrijske vlasti – kategorički nacionalistički. Unatoč pokušaju liberala da svoje miljenike iz razdoblja prije Ožujске revolucije 1848. smatraju nacionalnim figurama, njih su još trebali prihvatiti i neliberali da bi postali nacionalni pjesnici. To se upravo dogodilo popularizacijom ili multiplikacijom njihovog – nekoć jedinstvenog – individualističkog stava, koju je donijela industrijalizacija srednjoeuropskih zemalja. Kao i u Engleskoj stoljeće ranije, dva nužna ishoda takvih procesa bili su veliko socijalno raslojavanje te politička diferencijacija rastućih građanskih javnih sfera. Time su naposljetku osjećaji koje su izražavali ili „prenosili“ iz zapadnoga kapitalističkog središta pjesnici poput Prešerna ili Máche postali uobičajeniji pučanima – i to postupno sve više od posljednje četvrtine 19. stoljeća. Kao posljedica toga novog književnog individualizma i kozmopolitizma simbolista (na estetskoj razini),¹³ te (na političkoj razini) posebice oživljene političke ljevice socijaldemokracije inače umjerene Druge internacionale, mrtve pjesnike razdoblja prije Ožujске revolucije 1848. konzervativci često više nisu smatrali opasnim i subverzivnim. Opće divljenje Prešernu (liberala i klerikalaca) pojavilo se tek nakon osnutka socijaldemokratske stranke i nakon što su simbolisti zauzeli književnu arenu, tj. negdje oko 1900. – upravo u vrijeme kada su se u tisku pojavile prve ikad izrečene (i još tada malobrojne) kritike Prešerna *s lijeve* (Bernik 1987: 1037–1038; Jež 2016: 366–370). Mácha je postao neprijeporan nacionalni pjesnik još i nešto kasnije, negdje oko Prvoga svjetskog rata (Pynsent 2006: 56). U nekim drugim slučajevima, strah konzervativaca od (budućega) nacionalnog

13 Značajna je činjenica da je svaka srednjoeuropska zemlja (uključujući Hrvatsku) oko 1900. godine imala više od jednoga simbolističkog individualističkog pjesnika. U nacijama, u kojima je (budući) nacionalni pjesnik do tog vremena već bio mrtav, oni su bilo dovoljno brojni da se ne miješaju u kanonizaciju „izvornog“, *iznimnog* nacionalnog pjesnika. U Engleskoj su oko 1800. romantičarski geniji bili dovoljno brojni tako da jedinstveni status Shakespearea – koji je već bio potpuno kanoniziran u klasicizmu – nije bio ugrožen; no oni su definirali trendove novoga, perifernog i zakašnjelog tipa kanonizacije. Jedan je hrvatski autor odbacio lokalne simbolističke trendove kao „veliku književnu industriju“ (Protrka Štimatec 2016: 165). Takva (još uvijek neizravna) referenca na brojnost pjesnika (i zapravo na industriju) nije bila zamisliva ni u jednom prethodnom razdoblju književne povijesti Habsburške Monarhije.

pjesnika bio je čak i uporniji, npr. u Poljskoj (iako je Mickiewicz, dođuše polemiki, došao u prvi red nacionalne javnosti mnogo ranije od Máche ili Prešerna) (Neubauer 2014: 251). Ipak s razvojem proizvodnih snaga i dodatnom atomizacijom društva, individualistički pristup više se nije mogao smatrati anomalijom – nego svakodnevnim iskustvom, koje su cijenili veliki dijelovi osjetljive književne javnosti koja je postupno stasala u regiji do kasnoga 20. stoljeća.

Društvena i politička pozadina ilirskog pokreta...

Kratka digresija u ekonomske odnose koji su dijelom oblikovali kulturne odnose (iako, kako jasno možemo vidjeti, često vrlo nepredvidljivo) može olakšati razumijevanje složenih pravaca utjecaja. Između 1830. i 1848. zemlje koje tvore današnju Sloveniju i one koje danas pripadaju Hrvatskoj bile su u velikoj mjeri periferne, čak i unutar perifernog konteksta Austrijskog Carstva. Unatoč tomu među njima je bilo malo razlika; u Kranjskoj te djelomično u najjužnijoj Koruškoj (koje pored ostalih tvore današnju Sloveniju) industrijalizacija je počela nešto ranije. Kranjska nije bila daleko od Trsta, a stoljećima je rudnik žive u kranjskoj Idriji bio jedna od najvećih i najuspješnijih državnih tvrtki u cijeloj Monarhiji. Pored toga Ljubljana je stoljećima bila glavni grad Kranjske te je isto tako služila i kao glavni grad Napoleonovih Ilirskih pokrajina. Ljubljana je u to doba imala značajno više stanovnika nego Zagreb¹⁴ te ni manje ni više nego četiri tiskare, pri čemu su Trst, Klagenfurt i Maribor imali po jednu (Grafenauer 1962: 179). Posljednje, ali ne i najmanje važno, rana kranjska buržoazija koja je govorila njemački bila je izloženija utjecaju njemačkog romantizma otkako je Josip II. ukinuo zabranu protestantske književnosti (Kohn 1960: XII), koja se odnosila i na veći dio laičkog pisanja u sjevernim njemačkim zemljama. Ugarska aristokracija (uključujući hrvatsku) te slaba buržoazija u to se doba još uvijek formalno služila latinskim. Međutim, hrvatski je pokret svoje prve nacionalno ili jezično motivirane institucije uspostavio znatno ranije – i uspješnije – nego većina drugih slavenskih pokreta u Austrijskom Carstvu prije 1848. (s ranije industrijaliziranim češkim zemljama kao možda jedinom iznimkom).

14 Godine 1810. u Ljubljani je živjelo oko 15.000, a u Zagrebu oko 8.000 stanovnika prema Miji Mirkoviću (1985: 55).

Stoga je i spora industrijalizacija u hrvatskim zemljama počela tek nakon Gajeve i Draškovićeve romantičarske uspostave etnički/jezično usredotočenog pokreta.¹⁵

Oba glavna ideološka izvora ilirskog pokreta treba smjestiti daleko od engleskog (no samo djelomično od njemačkog) utjecaja. Jedan je bio prethodno spomenut češki panslavizam. Drugi su bili zahtjevi ilirskog nižeg plemstva; oni su potjecali od polemika s visokim mađarskim plemstvom te pronašli svog glasnogovornika u grofu Janku Draškoviću. Dakle zajednički su objema glavnim ideološkim referencama pokreta, panslavizmu niže buržoazije te aristokratskom separatizmu, duboki društveni konzervativizam te čvrst monarhizam (što uopće nije bio slučaj s postupno pobunjenom mađarskom buržoaskom javnom sferom koja je poticala kanonizaciju Petőfija). Shodno tome, hrvatski romantizam razdoblja od 1830. do 1848. nije se jednostavno odmaknuo od konformizma svog vremena i okruženja. Umjesto toga on se oslanjao na njega kako bi uspostavio javnost primjerenu novom građanskom osjećaju unutar feudalnih uvjeta. U tom smislu, Gaj je napravio proboj s – barem formalno – uključivom ideologijom sloge koja se iskazivala u podupirućem tonu njegovih publikacija, kao i u estetici 1830-ih. Ideal sloge poticao je tradicionalnije književne stavove (uključujući pažnju na novootkriveni južnoslavenski folklor). U Gajevim su se publikacijama preferirale pompozne i dosta lagane epske domoljubne pjesme zvane budnice i davorije, naspram modernije subjektivnije lirike zapadnih romantičara neslaganja, već pogođenih neizbježnim učincima industrijalizacije, koja se tu još nije javila ili je bila u najranijim fazama. U međuvremenu, Prešeren se upravo kroz liriku u duhu inherentnog neslaganja okrenuo od konformizma tadašnje kranjske javnosti, koja – za razliku od ilirske – još nije bila organizirana s nacionalnim ili jezičnim fokusom, ali je ipak već bila načeta zbog rane industrijalizacije. Stoga Prešernove idealističke

15 Međutim ranije se javila potreba za novim, nacionalnim organiziranjem politike i gospodarstva. Znakovito je da je domaće hrvatsko plemstvo sustavno branilo latinski kao službeni jezik dok je pokušavalo zaustaviti ranu mađarsku centralizaciju do sredine 40-ih godina 19. stoljeća (Taylor 1976: 53). S druge pak strane, već 1796., dakle daleko prije doba stasanja nacije, karlovački trgovac Jožef Šipuš, sljedbenik Adama Smitha, pragmatično je branio upravno i jezično jedinstvo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije iz drugih razloga – zato što bi to olakšalo trgovinu (napose žitom) (Nazečić 1961: 13).

perspektive, iako često dalekovidne, nisu imale prave institucije na koje bi se oslonile (1830-ih zbog cenzure je čak i sporadično objavljivanje kranjskoga književnog časopisa bilo iznimno teško). A sad pogledajmo kako se u zagrebački institucionalni model uključio pjesnik koji je prihvatio ideologiju sloge, ali je na njega bitno (čak i možda najviše zbog Prešerna) utjecao taj isti lirizam s posve drugačijim ideološkim implikacijama.

... te Vrazov položaj u njemu

Nazečićevi reci koje sam citirao na početku članka najprodorniji su u kontekstu slabe ilirske ljubavne lirike. Dok se mnogi europski autori 19. stoljeća danas smatraju romantičarima upravo zbog svoje emotivne poezije, panslavenska osnova predstavljala je dvostruku prepreku ilirskoj lirici. Prvo, zbog jezika; većina kajkavskih autora morala je svoje najintimnije osjećaje izražavati na „južnoslavenskom“ štokavskom jeziku kojemu nisu bili vični. A onda, možda još i važnije, panslavenski antiindividualistički stav koji sam prethodno opisao bio je savršeno sredstvo za stvaranje javnosti ni iz čega (što se činilo ništa manje plodonosno u hrvatskom ilirskom, nego u ranijem češkom panslavenskom pokretu) – no ne za izricanje subjektivnih osjećaja koji su mogli odstupati od nediferenciranoga kolektivnog osjećaja. Značajno je da je, iako je bio romantičan, ilirski pokret dao samo tri značajna ljubavna lirika pjesnika: Ljudevita Farkaša Vukotinovića, Petra Preradovića i Vraza. Čak i nakon 1848, ljubavna lirika nije mogla lako postati sastavni dio hrvatske književnosti.

U ovom kontekstu možemo posebno jasno vidjeti kako su ovi ilirski pjesnici koji su pisali o svojim osjećajima, a posebice Vraz, išli protiv prevladavajuće struje svoga vlastitog pokreta – te su već u tome bili bliski romantičarima neslaganja. No ipak, čak i Vrazovi svestrani načini pisanja nisu bili posvema autonomni od neposrednoga društvenog okruženja. Baš kao i drugi autori njegove generacije iz Donje Štajerske, Vraz, koji je u svojim formativnim godinama od 1830. do 1837. živio u Grazu te još uvijek pisao na slovenskom, iznad svega se bojao snažne štajerske njemačke zajednice (potpuno drukčije od Prešerna koji je u više slovenskoj zemlji Kranjskoj održavao bliske kontakte s progresivnim Nijemcima) te time, hranjen Kollárovom i Šafárikovom panslavenskom ideologijom, tražio koheziju s većim slavenskim po-

kretom. Način na koji je on otkrio Prešerna zapravo mnogo toga govori o dinamici centara i periferija koju sam pokušao naglasiti; Vraz je postao svjestan toga talentiranog pjesnika iz susjedne zemlje posredstvom „panslavenskog centra“, tj. preko Františka L. Čelakovskog (1799. – 1852.) i njegove pohvale Prešerna u praškom časopisu *Časopis Českého museum* 1832. (Petre 1939: 32–37). Čak i ako to ostavimo po strani, Vrazova (i nekih drugih autora iz Donje Štajerske) oscilacija između kranjskog Prešernova kruga i hrvatskoga Gajevog kruga bila je mnogo više od puke zemljopisne ili čak i samo jezične ili etničke dileme: u njoj se manifestirala i *politička* dilema između Prešernova antiapsolutističkog, demokratskog, i Gajevoga dosta reakcionarnog i rojalističkog kruga, te *estetska* dilema između lirskog pjesništva zapadnih centara i epskih težnji, koje su potjecale iz predmodernih perifernih književnih tradicija.

Na kraju se Vraz, u smislu svoje *političke* prakse, odlučio priključiti Gajevu krugu 1837. te je postao jedna od vodećih ličnosti ilirskog pokreta. Vjerojatno je njegova odluka (baš kao i njegovo trajno zanimanje za češki panslavizam) bila najviše determinirana perifernim feudalnim uvjetima, koji su povezivali donještajersko i hrvatsko slavensko malograđanstvo. Istina je, Kranjska, koja je i sama bila feudalna i periferna, bila je tek nešto više industrijalizirana i urbaniziranija od Štajerske (ili, utoliko, Hrvatske); no taman toliko da je feudalno determinirana građanska javnost već razvila neslaganje – i kroz negaciju ili ekskomunikaciju iznimne kulturne ličnosti koju još nije mogla prihvatiti, tj. Prešerna. I prethodno spomenute dileme su se – kako politički tako i estetski – kod većine donještajerske inteligencije (koja u pisanju uglavnom nije prihvatila lirski osjećaj) razriješile u korist Gajevog pokreta.

Vrazova ljubavna lirski poezija naspram njezina perifernog društvenog konteksta

Ono što jako iznenađuje i teže je primjereno objasniti jest da je *estetski*, unatoč iznenađujuće brzom prilagodbi novoj *političkoj* – pa i općoj kulturnoj – senzibilnosti, Vraz i u ostatku svoga kreativnog života i dalje ponirao u subjektivni, lirski, čak i elegični osjećaj. Da bismo bolje shvatili tu hrvatsku specifičnost, valja uputiti na još jednoga,

ovaj put vrlo drugačijeg Čeha, Jána Kollára,¹⁶ autora kojemu je Vraz jedan od najrevnijih sljedbenika unutar ilirskog pokreta pa i šire (Petre 1939: 247).

Međutim, kako ćemo vidjeti, Kollárov je utjecaj na Vraza specifičan: njegov se epski učinak miješao s Vrazovom sklonošću ljubavnoj lirici u tom razdoblju, što je vidljivo u *Đulabijama* na koje utječe *Slávy dcera* (*Kći Slave*) (Drechsler 1909: 206). Osim dviju glavnih književnih tema (ljubavi prema ženi i ljubavi prema slavenskoj „domovini“, simbolično združenih) obje knjige imaju brojne druge poveznice.

Međutim, za ovaj članak zanimljivije su temeljne razlike između tih dvaju djela koje se otkrivaju preko kompleksne dinamike centara i periferija. Koliko god se to moglo činiti iznenađujućim, ranih 20-ih godina 19. stoljeća Kollár je bio pretežno ljubavni, lirski autor (Kopeček 2006: 205). Prvi nacrt *Slávy dcera*, objavljen već 1821. pod nazivom *Básně*, ubrzo nakon Kollárove političke formacije kao ključne figure panslavizma, bio je mnogo lirskiji po prirodi nego bilo koja od kasnijih objava koje su uslijedile tijekom cijeloga njegovog života. Međutim, do 30-ih godina 19. stoljeća, na zenitu svog utjecaja, Kollár je bio mnogo konzervativniji¹⁷ te stoga i politički bliži hrvatskom sitnom građanstvu. Kao posljedica toga, u najutjecajnijem izdanju Kollárove *Slávy dcera* iz 1832, ti su lirski momenti utopljeni u epski pseudohistoricizam i domoljubnu mitologizaciju (Drechsler 1909: 69). Svi ovi procesi imali su upliva na Kollárov pojam ljubavi i ljubljene: tijekom razvoja *Slávy dcera*, ova je potonja postupno odmicala od tipične za-

16 Zajedno s Pavelom Jozefom Šafárikom, Ján Kollár bio je ključna osobnost panslavizma. Taj luteranski pastor i autor slavne lirsko-epske pjesme *Slávy dcera* (*Kći Slave*) napisao je i vrlo utjecajan esej *O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečímí slavskými* (*O književnoj uzajamnosti različitih plemena i narječja slavenske nacije*). U njemu je slavenske jezike podijelio na četiri „dijalekta“ koje su slavenski pisci trebali njegovati: ruski, poljski, češki i srpski (ili, u kasnijim tumačenjima, ilirski). Prema Kolláru, Južni Slaveni trebali bi napustiti pisanje na svojim narodnim jezicima te prihvatiti štokavski.

17 Kollárova mladalačka formacija – u kojoj je on prihvatio lirski sentiment, koji je bio još uvijek iznimno rijedak u njegovu slavenskom okruženju, netipičan za austrijsku katoličku pa i za njegovu vlastitu slovačku protestantsku zajednicu – vjerojatno još nije mogla biti utjecajna pod krutom Metternichovom vlašću. S druge pak strane, njegov kasniji politički i socijalno konzervativan (i estetski dosta tradicionalan) panslavenski razvoj bez kulturnog stava ili političkih zahtjeva koji bi zabrinjavali apsolutističku vlast, bio je mnogo utjecajniji.

padne romantičarske muze i okretala se (natrag) konvencionalnoj patrijarhalnoj supruzi okretnoj u kuhinji (*ibid.*: 73). (I opet, ovaj preokret može se usporediti sa stilskim stavom Gajevog književnog časopisa *Danica* sredinom 30-ih godina 19. stoljeća.)

Iz te perspektive, Vrazove *Đulabije* potpuno su drukčije: one su u prvom redu posvećene suptilnoj ljubavi i emocionalnom izričaju. Ovakav je zaključak bio uobičajen u tradicionalnoj književnoj historiografiji (Drechsler 1909: 69) koja je dodatno označila neispunjenu čežnju Vrazova lirskog subjekta kao „pravu“ ljubav, a stav Kollárovog kao preshematski. Pritom valja naglasiti da ta dva pristupa ljubavi (tj. epski i lirski) štošta govore o tim dvjema perspektivama na javno i pojedinačno – te, manje izravno, o dvama političkim odgovorima na dileme ovoga iznimnog razdoblja. Jedan je pristup bio epski: njegova antiindividualistička i tradicionalistička perspektiva bila je, očigledno, prikladna Kollárovoj provenijenciji slovačkoga luteranskog pastora. Drugi je pristup bio lirski; njegova se perspektiva današnjoj kasnokapitalističkoj senzibilnosti čini gotovo „prirodnom“. No, ustvari, u to je vrijeme taj pristup bio iznimno rijedak u slavenskom pisanju bilo koje vrste – te politički opterećen. Unatoč tomu što je sam Vraz izbjegavao konotaciju neslaganja te prihvatio kolektivno ispunjenje generacijskog sna, neke od izvornih individualističkih karakteristika engleskog genija (naslijeđenih preko Prešerna) preživjele su ne samo u njegovoj poeziji, nego i u njegovu osobnom sentimentu, kao što se vidi u njegovim pismima i sjećanjima na njega. Vrazovi pogledi, koji nalikuju suvremenim književnim strujanjima (već urbaniziranih, diferenciranih i individualiziranih) društava zapadnog kapitalizma, upravo su oni koji ga razlučuju od panslavenskog uzora. Posve u suglasju s Hobsbawmovom definicijom engleskoga romantičarskog genija kao pjesnika „ostavljenog da baci svoju dušu poput robe na slijepo tržište, da ju se kupi ili ne“ (Hobsbawm 1962: 261), ljubavni liričar Vraz nije strogo razlikovao svoje pisanje od svog života. Baš kao što je njegova lirika bila estetska manifestacija ideologije neuzvraćene ljubavi, on je i u stvarnom životu odbio ispunjenje ljubavi – štoviše, čak je svojim prijateljima koji su se trebali ženiti savjetovao da to ne čine (Drechsler 1909: 47). To ga uistinu približava romantičarskim genijima Engleske kasnog 18. stoljeća koji su estetizirali vlastite klasne uvjete.

Međutim, pragmatično sitno građanstvo Gajevoga ilirskog kruga (ili općenito panslavista) najčešće je jednostavnije moglo razlikovati vlastito pisanje od stvarnog života¹⁸ – baš kao što je to mogao Kollár. On, „poburžujen“ pastor čija epska pjesma isto tako pršti čežnjom, nije imao rezervi prema tome da u stvarnom životu oženi svoju muzu Friederike. Isto tako, njegov mu je pastorski poziv jamčio stabilan život u kojemu je bilo malo mjesta za vatrene osjećaje romantičarskog genija. Njegova je sudbina bila mnogo bliža sudbini dobro tretiranih pjesnika i umjetnika razdoblja prije 1780. u Engleskoj nego onoj engleskih romantičara. Nakon što je Josip II. ukinuo zabranu protestanata, protestantsko je pastorstvo više obećavalo nego prije; Kollár je slobodno mogao putovati različitim dijelovima Austrijskog Carstva. No u očima prve generacije europskih građanskih liričara bez moći plemićkog ili crkvenog mecenatstva koji su estetizirali svoje klasne uvjete, on je najvjerojatnije bio zarobljenik svoje klase.

Ipak, kao istinski zarobljenik svoje klase kojeg Hrvatska, inače „sva jedan gostoljubni dom“, prema Franji Markoviću (1880: lxxiv) nije „nagrađivala obilnim službenim kruhom,“¹⁹ unatoč nespornim srodnim karakteristikama Vraz nikada nije potpuno postao individualistički progresivni pjesnik pa čak, barem trajno, ni društveno kritičan romantičar neslaganja. Umjesto toga, on je vlastitu nestabilnost, ideološki percipiranu kao „slobodu“, vezao za čežnju za neostvarive panslavenske želje o ujedinjenju (cjeline) Slavena. Pa ipak, poput drugih ilirskih literata, on je vješto doprinio zahtjevnim organizacijskim koracima koji su olakšali praktične ilirske uspjehe na nacional-

-
- 18 Petar Preradović, drugi među malobrojnim značajnim ljubavnim liričarima, koji je bio u refleksivnoj melankoliji svojih pjesama još bliže očajnom engleskom romantičarskom geniju nego Vraz, bio je takoreći mimo svoje poezije austrijski vojni časnik i naposljetku austro-ugarski general. Posebno u usporedbi s Vrazovim entuzijazmom takva konformna uloga Preradovića jasno udaljuje od istih engleskih genija koji su izopćenje iz javnosti manifestirali cijelim svojim životom.
- 19 Gaj Vraza nikad nije financijski podržavao, nije ga zaposlio u redakciji svojih novina (Petre 1939: 162), a za razliku od mnogih središnjih Ilira, formalno nije mogao biti ni politički aktivan, budući da nije bio plemić (Drechsler 1909: 90). Možda je i to jedan od razloga za „slobodan život“ Stanka Vraza „kao potpuno samostalnog književnika, jedinog u cijelom tadašnjem hrvatskom okruženju“ (Petre 1939: 248). Čini se da je od prodaje vina iz vinograda, naslijeđenom od oca, zaradio više nego od pjesništva i da je s tim pokrивao i gubitke svojih knjiga (*ibid.*: 172, 249).

noj razini. Na taj je način daleko nadilazio utopijski idealizam koji smo skloni percipirati kao romantičan. Kao takav Vraz je bio savršen za pokret u kojem se građanska ideologija *slobode* još etablirala te se još nije potpuno preklapala s ideologijom *individualizma*. To posebice pokazuje zašto Vrazova uloga u pokretu nije toliko različita od one njegovih kolega iliraca (ili, *mutatis mutandis*, Kollárova²⁰ u njegovom pokretu), napose ako se usporedi s Byronom, Shelleyjem, i Blakeom – ili čak s Petőfijem, Prešernom, Máchom koji, smatrani izopćenicima za života, nisu vidjeli ostvarivanje svojih velikih snova; dok se čini da Vraz jest (Drechsler 1909: 77), osim kad je u pitanju intimni ljubavni osjećaj – a ta dvojnost vidi se i kod njegovog lirskog subjekta.

Ovakav književni razvoj nikako ne bismo smjeli smatrati bilo čijim neuspjehom; on je umjesto toga jasan pokazatelj da je politički relativno koherentan pokret s opipljivim političkim i kulturnim uspjesima mogao prepoznati potencijal ovoga štajerskog lirskog pjesnika za ilirsku (i naposljetku hrvatsku) javnu sferu u usponu. Pjesnik se nije bunio protiv toga; upravo suprotno: prihvatio je ovu ideologiju kao i drugi ilirci – i možda još i više jer, kao što je već spomenuto, u svome lirizmu nije stvarao duboki jaz između života i pjesničke emfaze. Čak i kada je ban Josip Jelačić pomagao uspostaviti novi poredak 1848. i 1849. krvavim gušenjem Mađarske revolucije, bila mu je osigurana i neprijeporna potpora liričara Vraza.²¹ Prije toga nije bilo snažne *književne ili umjetničke* oporbe ilirskom pokretu.

Zaključak

Sve ovo naposljetku pomaže shvatiti zašto se hrvatski ilirski romantizam razvijao toliko drukčije ne samo od engleskog nego i od onih

20 Iz modernije kritične perspektive, čak bi se Vrazovo poetsko opisivanje ljubavi moglo usporediti s Kollárovom. Vrazova uzvišena petrarkistička muza nije bila mnogo emancipiranija od Kollárove obične patrijarhalne idealne supruge. Prije svega, suprotno Kollárovej muzi Vrazova je bila prisiljena održavati neuzvraćenu ljubav te je stoga čak bila spriječena da postane partnerica lirskog subjekta (što samo po sebi također ne bi utjelovljavalo zavidan status emancipacije).

21 S druge strane – i neka to bude posljednja razlika ilirske i Prešernove ideologije koju ću spomenuti – jedna od ključnih ličnosti Njemačke revolucije u Beču, koja se kod iliraca obično isključivo smatrala prijetnjom Slavenima, bio je kranjski svećenik Anton Füstler čiji se radikalizam vjerojatno razvio i od sudjelovanja u Prešernovu krugu na početku prethodnog desetljeća.

nacionalnih romantizama u istoj (polu)perifernoj regiji koji su naposljetku kanonizirali svog jedinstvenog pjesnika. Za početak, on je bio vidno uspješan u vrijeme kada takvih pokreta u drugim zemljama još nije bilo ili su ih feudalne vlasti usporavale. Takav je kontekst ohrabrio naraštaj nadarenih ilirskih pjesnika, koji su netom otkrili šarm vlastitoga nacionalnog jezika, da se priključe te značajno doprinio modernom pokretu; pokretu čija su obećanja, prije početka industrijalizacije, još mogla ispuniti barem neke od nada mladih pjesnika. Dok je očajni engleski romantičarski pjesnik „centrifugalno“ pokušavao pobjeći od atomizirajućeg društva (koje je dodatno bilo shrvano nestabilnošću industrijalizacije), hrvatski je „centripetalno“ doprinio diferenciranom društvu koje se tek stvaralo.

Baš kao što gotovo nijedno ilirsko pjesništvo iz razdoblja prije Ožujске revolucije 1848. nije obrađivalo temu radikalnog očaja i egzistencijalne dvojbe koja će ući u značajan sukob s nacionalnotvornim optimizmom, pa i u praktički otpad od vlastite javnosti, nijedan od pjesnika nije mogao poslužiti kao vizionar kojemu bi se retrospektivno trebali pripisati novi sentimenti, koje je sa sobom donijela daljnja kapitalistička fragmentacija društva.²² No nove generacije hrvatske nacionalno osjetljive inteligencije nisu se trebale naslanjati na pjesnike kao što je to često bio slučaj u srednjoj i istočnoj Europi: ilirski je pokret *kao takav* u određenom smislu bio vizionarski, a centripetalni gorljivi entuzijizam vezan za organizacijske vještine Gaja i drugih pomogao je ostvariti mnoge nade, izražene i u ilirskoj poeziji, kada je Prešeren, osjećajući se posve napuštenim i literarizirajući to u svom prilično centrifugalnom romantizmu, još bio živ. Ilirski pokret jednoglasno se zauzimao za jezičnu autonomiju, uspostavio je prve redovite publikacije, a potom buduće nacionalne institucije – te time konačno razgraničio buduću hrvatsku naciju. Ovo veliko postignuće doseg je cijeloga rastućeg pokreta, u vrijeme kada većine slavenskih nacionalnih pokreta (barem u organiziranom obliku) još uvijek nije bilo. Čak i ako svi njegovi pripadnici nisu u njemu bili podjednako aktivni, nitko od njih mu se ozbiljno nije protivio – a hrvatska politika u desetljećima nakon toga mogla se s povjerenjem nadograđivati

22 Takva se fragmentacija pojavila nešto kasnije, budući da je čak i poslije hrvatska industrijalizacija bila relativno spora i zakočena (Gros 1985: 465; Marković 1985: 99–100).

na snažnim ideološkim i institucionalnim temeljima ovoga pokreta (iako su je pravaši na istim temeljima i temeljito preispitali). Očit ilirski centripetalizam karakterističan je za pokrete koje sam nazvao romantičarskim pokretima slaganja, koji je u hrvatskom slučaju bio nevjerojatno uspješan u usporedbi s drugim, često i kasnijim (proto) nacionalnim pokretima Austrijskog Carstva. Tako se hrvatski nacionalizam poslije 1848. odnosio prema ranom romantičarskom ilirizmu kao cjelini, bez jedne istaknute osobnosti iznimnog stava koja bi predstavljala (i istodobno rastavljala) njegovo jedinstvo.

S engleskog prevela Lidija Šimunić Mesić.

Literatura

- Bernik, France. 1987. „Črtomir kot nacionalni mit“. U: *Sodobnost* 35, 11: 1037–1042.
- Cochran, Peter. 2015. *Byron's European Impact*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Dović, Marijan. 2013. „Češki Prešeren“. Slovenska recepcija Máchovega kulta“. U: *Slavistična revija* 61, 3: 461–475.
- Dović, Marijan. 2016. „Kanonizacija kulturnih svetnikova: analitični model“. U: *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ur. Marijan Dović. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: 23–44.
- Dović, Marijan, i Jón Karl Helgason. 2017. *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*. Leiden: Brill.
- Drechsler, Branko. 1909. *Stanko Vraz. Studija*. Zagreb: Matica hrvatska i slovenska.
- Hauser, Arnold. 1999. *The Social History of Art Volume III. Rococo, Classicism and Romanticism*. London and New York: Routledge.
- Grafenauer, Bogo. 1962. *Zgodovina slovenskega naroda*. 5. Ljubljana, Glavna zadružna zveza.
- Gross, Mirjana. 1985. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860*. Zagreb: Globus i dr.
- Habermas, Jürgen. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity.
- Hobsbawm, Eric. 1962. *The Age of Revolution. 1789–1848*. New York: New American Library.
- Jež, Andraž. 2017. „The Illyrian movement“. U: *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Ur. Joep Leerssen. (Elektronička inačica; Amsterdam: Study Platform on Interlocking Nationalisms).

- Jež, Andraž. 2016. *Stanko Vraz in nacionalizem: Od narobe Katona do narobe Prešerna*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kohn, Hans. 1960. *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. New York: Vintage Books.
- Kopeček, Michal. 2006. „The Daughter of Slava“. U: *National Romanticism: The Formation of National Movements. Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945): Texts and Commentaries*. 2. Ur. Trencsényi, Balázs, Michal Kopeček. Budapest: Central European University: 205–208.
- Koropecjy, Roman. 2008. *Adam Mickiewicz: The Life of a Romantic*. Cornell University Press.
- Koropecjy, Roman. 2010. „Adam Mickiewicz as a Polish National Icon“. U: *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. 4. Ur. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer. Amsterdam: Benjamins: 19–39.
- Kovač, Zvonko. 2005. „Pripovedno Pjesništvo Stanka Vraza“. U: *Međuknjiževna tumačenja*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. Biblioteka Književna smotra: 117–132.
- Krakar, Lojze. 1971. „Slovenska in hrvaška literarna zgodovina o Stanku Vrazu“. U: *Sodobnost* 19, 3: 277–286.
- Marković, Franjo. 1880. „Stanko Vraz: njegov život i djelo“. U: *Stanko Vraz. Izabrane pjesme*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske: i–cl.
- Mirković, Mijo. 1985. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Pula: Čakavski sabor i dr.
- „Murko, Matija. 1897. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Graz, Styria.
- Naughton, James. 2013. „Czech and Slovak Romanticism“. U: *Encyclopedia of the Romantic Era, 1760–1850*. Ur. Christopher John Murray. Abingdon: Routledge: 241–245.
- Nazečić, Salko. 1961. *Ilirski pokret*. Sarajevo: Svijetlost.
- Neubauer, John. 2014. „Mácha, Petőfi, Mickiewicz. (Un)wanted Statuses in East-Central Europe“. U: *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building and Centenary Fever*. Ur. Joep Leerssen, Ann Rigney. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan: 250–261.
- Petre, Fran. 1939. *Poizkus ilirizma pri Slovencih: 1835–1849*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Procházka, Martin. 2004. „Byron in Czech Culture“. U: *The Reception of Byron in Europe*. 2. Ur. Richard Cardwell. London/New York: Continuum: 283–304.
- Procházka, Martin. 2014. „Czech Romanticism“. U: *European Romanticism: A Reader*. Ur. Stephen Prickett, Stephen. London: A&C Black.
- Protrka Štimec, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kانونa u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: FF Press.

- Protrka Štimec, Marina. 2016. „Očete književnosti in otroci časa: spominske slovesnosti v produkciji začetkov hrvaške nacionalne književnosti“. U: *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ur. Marijan Dovič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: 153–169.
- Pynsent, Robert B. 2006. „Macha, the Czech National Poet“. U: *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. 2. Ur. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 56–85.
- Součková, Milada. 1958. *The Czech Romantics*. The Hague: Mouton.
- Stich, Aleksander. 1987. „Naš daljni bližnji svet. Prešeren in Mácha (k tipologiji dveh slovanskih romantizmov)“. Tomo Korošec (prev.). U: *Sodobnost* 35, 3: 207–219.
- Sulak, Marcela. 2005. „Introduction“. U: Mácha, Karel Hynek. *May*. Marcela Sulak (prev.). Prague: Twisted Spoon Press: 7–18.
- Taylor, A. J. P. 1976. *The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. London: Hamish Hamilton.

STANKO VRAZ AND ROMANTIC CULTURAL SAINTS

Summary

The article discusses how suitable Stanko Vraz is as a Croatian cultural saint and puts Stanko Vraz's literary work in the context of Slavic and European Romanticism. "Cultural sanctity" is a specific type of civic cultural canonisation at the national level. In peripheral Central and Eastern Europe after 1848, this phenomenon often materialised as a posthumous veneration of lyrical poets of the first half of the 19th century. Why, then, did such a unique long-lasting celebration of Vraz or any other singular Illyrian poet not emerge in the Croatian national movement as it did in the Slovenian with Prešeren, the Czech with Mácha or the Polish with Mickiewicz? The article contrasts the Croatian peripheral Romanticism with the earlier Romanticism of the English centre and concludes that none of them could produce a Romantic writer who would become a cultural saint after his death. The English public sphere had already been developed and recognised Shakespeare as a national literary figure, while the English Romantic geniuses rejected the public sphere celebrating individual imagination. Those rare Central and Eastern European poets on the feudal periphery who had already articulated the dissenting indivi-

dualism of the English Romantic genius were considered eccentric in their contemporary context, which still had to create a public sphere. Therefore, they distanced themselves from a certain public sphere before it was fully formed. Accordingly, the reaction of the burgeoning civil society, which had no solid political binding before the organised national movements after 1848, was also negative. Posthumous canonisation from 1848 onwards, in conditions increasingly close to those in England during the first industrial revolution, often translated precisely this lack of understanding of the poet by his environment into the poet's unique clairvoyance, which stood as an allegory for his literary genius (which the poet himself, with his bold individualism, already vividly hinted at). This applies to Prešeren as well as to Mácha and to some other poets – but not to the same extent to Vraz, because he played a significantly different role in the comparatively early emerging Croatian public sphere. In comparison to most other Slavic political movements, Romantic Illyrianism achieved visible successes even before 1848. These successes were due to the collective performance that did not place any key actor – including frequently lyrical Vraz – in a unique position of excessive deviation from the rest of the Illyrian-affiliating Croats, a deviation which would, after the actor's death, gradually be translated into his or her brilliant clairvoyance in comparison to the rest.

Keywords: Illyrian movement, Romantic genius, Panslavism, Stanko Vraz, Karel Hynek Mácha, France Prešeren, Croatian nationalism